

4. Potapchuk T. V. Metodichni aspekty vdoskonalennya protsesu formuvannya natsional'no-kul'turnoyi identychnosti studentiv vyshchychk pedahohichnykh navchal'nykh zakladiv [Elektronnyy resurs] / T. V. Potapchuk // Narodna osvita. – 2015. – Vyp. 3 (27). – Rezhym dostupu: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3653
5. Savyts'ka O. V. Etnopsykholohiya : navch. posib. / O. V. Savyts'ka, L. M. Spivak. – 2-he vyd. – K. : Karavela, 2015. – 264 s.
6. Smit Entoni D. Nacional'na identychnist' [National Identity] / D. Entoni Smit. – K. : Osnovi, 1994. – 224 s.
7. Sokolova V. F. Psykholohichni osoblyvosti rozvytku natsionalnoi samosvidomosti studentskoi molodi zasobamy ukrainskoi literatury [Psychological peculiarities of development of student youth's national self-consciousness by means of Ukrainian literature] : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / V. F. Sokolova. – K., 2009. – 20 s.
8. Soldatova G. U. Psihologija mezhjetnicheskoy naprjazhennosti [Psychology of Interethnic Tension] / G. U. Soldatova. – M. : Smysl, 1998. – 389 s.
9. Spivak L. M. Psykholohiia rozvytku natsionalnoi samosvidomosti osobystosti v yunosti : monohrafiia [Psychology of development of personalities' national self-consciousness at youth] : monografija / L. M. Spivak. – Kamianets-Podilskyi : TOV «Drukarnia Ruta», 2015. – 300 s.
10. Barrett M. English Children's Acquisition of a European Identity / M. Barrett ; G. Breakwell, E. Lyons (eds.) // Changing European Identities : Social-Psychological Analyses of Social Change. – Oxford : Pergamon Press, 1996. – P. 145–172.
11. Koshmanova T. National identity and cultural coherence in educational reform for democratic citizenship / T. Koshmanova // Education, Citizenship and Social Justice. – 2006. – № 1. – P. 105–118.
12. Spivak L. M. Transformation of personality's national self-consciousness in youth / L. M. Spivak. – Science and education. – 2017. – Issue 7. – P. 115–119.

УДК 159.922 :316.6

orcid.org/0000-0003-4101-9659

doi.org/10.26661/2310-4368-2018-2-14-22

РОЗРОБКА ТА АПРОБАЦІЯ МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

М.Г. Ткалич

доктор психологічних наук, професор кафедри психології та соціальної роботи

Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

mtkalych@gmail.com

І.І. Тищенко

засновник соціологічної групи “Рейтинг”

ityshchenko@ratingpro.org

Л.В. Мисів

кандидат наук з державного управління, заст. директора соціологічної групи “Рейтинг”

mysiv@ratinggroup.ua

Ткалич М.Г., Тищенко І.І., Мисів Л.В. Розробка та апробація методики дослідження сімейних цінностей. У статті представлено опитувальник сімейних цінностей, що був розроблений відповідно до діагностичного конструкту, запропонованого Ш. Шварцем, перевірений на надійність та валідність, внутрішню узгодженість питань, які підтвердили можливість його подальшого використання. Факторний аналіз тверджень показав наявність 4 домінант та 10 шкал. Середнє навантаження факторів 0.5, частина шкал містить більшу кількість тверджень, гедонізм, благонадійність та універсалізм визначаються одним твердженням кожна. Частина тверджень та їх належність до відповідної шкали потребує подальшого уточнення. Найбільш вдало твердження були визначені у домінанті консерватизму (шкали конформізму, безпеки та традиційності). Домінанта самовизначення (універсалізм та благонадійність) може бути в подальшому підкріплена іншими твердженнями.

Ключові слова: цінності, сімейні цінності, профіль сімейних цінностей, психологічний інструментарій, апробація методики.

Tkalych, M.H., Tyshchenko, I.I., Mysiv, L.V. Development and testing of family value research questionnaire.

The article presents a questionnaire of family values, which has been developed in accordance with the diagnostic construct proposed by S. Schwartz. It has been tested for reliability and validity, internal consistency of questions, which confirmed the possibility of its further use. The development and testing of the method involves several steps: 1) formulating statements in accordance with the model of values of S. Schwartz with an orientation on 10 groups of values and 4 dominants in the profile; 2) pretest of the method (n = 200); 3) clarification of the list of relevant

statements; 4) preliminary validation (validation of the methodology by comparison with the results of the adapted method of S. Schwartz); 5) approbation of the method on a large sample (n = 2800); 6) factor analysis of statements, reliability and validity check. Factor analysis of statements has showed the presence of 4 dominants and 10 scales. The average load of factor is 0.5, some scales contains more statements; the scales hedonism, reliability and universality are determined by one statement each. Some of the statements and their affiliation to the appropriate scale need further clarification. The most successful statements have been identified in the conservatism dominant. The dominant of self-determination can be further supplemented by other statements.

Keywords: values, family values, profile of family values, psychological tools, approbation of the method.

Постановка проблеми. Цінності окремої особистості, соціальної спільноти, суспільства в цілому є загальними регуляторами людської поведінки та виявляються абсолютно в усіх сферах людської діяльності, фактично неможливим є всебічно охарактеризувати будь-який феномен суспільного чи індивідуального життя людини, не звертаючись до проблеми цінностей і ціннісних орієнтацій.

Ми поставили собі за мету не лише вивчити цінності та ціннісних портрет сучасних українців, а й дослідити мотиваційно-ціннісну сферу у сімейному контексті. У роботах Ю.І. Алешиної, В.М. Дружиніна, Л.Б. Шнейдер, Є.Г. Ейдемиллера, та ін. вчених підкреслюється, що сім'я прямо або побічно відображає всі зміни, що відбуваються в суспільстві, хоча і має відносну самостійність, стійкістю.

Спеціальних психологічних методик дослідження сімейних цінностей вкрай мало. Зазвичай, це окремі методики вивчення подружніх стосунків, наприклад, методика вимірювання ціннісних установок у подружжя (Ю.І. Алешиної) або проективні методи, або анкетування. Вони представляють обмежене коло ціннісних орієнтацій особистості і звужені до суто сімейного контексту; частина з них має низьку валідність та надійність, і, головне, такі методи не дозволяють здійснити релевантні порівняння з загальним профілем цінностей особистості. Отже, на нашу думку, розробка методики з вивчення сімейних цінностей, суттєво б доповнила психологічний інструментарій вивчення мотиваційно-потребнісної сфери особистості у сімейному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В психології широко представлені методики діагностики цінностей, які сконструйовані на підставі тих або інших теоретико-методологічних підходів та моделей означеного психологічного феномена. Однією з найбільш відомих та таких, що широко використовуються є методика дослідження цінностей Ш. Шварца [3].

Загалом, окрім широко відомої теорії цінностей та відповідного діагностичного конструкту Ш. Шварца [ ], варто було б згадати крос-культурну теорію цінностей Г. Хофстеда [2], яка дозволяє визначати культурні відмінності у ціннісному профілі як на рівні системи соціальних ролей особистості, так і при аналізі спільнот, суспільства та держави в цілому.

М. Рокич в своїй теорії цінностей пропонує розділити їх на 2 категорії: цінності-цілі (термінальні), визначають для людини сенс її життя, вказують, що саме для неї особливо важливо і значимо. Друга категорія – цінності-засоби (інструментальні), які визначаються як переконання людини в тому, що певний образ дій або властивість особистості є кращими в будь-якій ситуації. Методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича заснована на прямому ранжуванні списків цінностей двох класів: термінальних і інструментальних.

Достатньо відомими є розробки Д.О. Леонтьєва, а саме - «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (СЖО), який включає п'ять субшкал, що відображають три конкретні смисложиттєві орієнтації: мета в житті, процес життя, результативність життя і два аспекти локусу контролю: локус контролю – Я і локус контролю – життя.

Зазвичай, у сучасних дослідженнях ціннісного профілю особистості, крос-культурних порівняннях використовується методика Ш. Шварца, який визначає цінності як поняття чи переконання, що мають відношення до кінцевого стану або поведінки, яка керує вибором / оцінкою поведінки та подій у житті людини. З позицій теорії цінностей Ш. Шварца, цінності пов'язані з емоціями; вони мають відношення до кінцевих цілей; носять надситуативний характер; виступають в ролі стандартів та критеріїв; упорядковані відносно важливості та мотивують до певних дій.

Ш. Шварц у визначенні типів цінностей орієнтувався головним чином на мотивуючу цінність, яка формує певний тип, «домен». Він виокремив 10 «доменів»: саморегуляція, повнота відчуттів, досягнення успіху, гедонізм, підтримка традицій, влада, конформність, благополуччя групи, безпека,

благополуччя всіх людей [4]. Ці домени неодноразово доповнювалися та частково змінювалися. Вони достатньо повно відображають ціннісний профіль особистості, кількість здійснених досліджень цінностей за допомогою цієї методики дозволяє проводити порівняльний аналіз даних та мета-аналіз. Отже, опитувальник сімейних цінностей був розроблений нами відповідно до діагностичного конструкту, запропонованого Ш. Шварцем.

Мета – розробити діагностичний конструкт, призначений для вивчення сімейних цінностей особистості. Представити його обґрунтування та апробацію.

Результати дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Розробка та апробація методики передбачала декілька етапів: 1) формулювання тверджень відповідно до моделі цінностей Ш. Шварца з орієнтацією на 10 груп цінностей та 4 домінанти у профілі; 2) претест методики (n=200); 3) уточнення списку релевантних тверджень; 4) попередня перевірка на валідність (перевірка на валідність методики шляхом порівняння з результатами адаптованої методики Ш. Шварца); 5) апробація методики на великій вибірці (n=2800) 6) факторний аналіз тверджень, перевірка на надійність та валідність.

При розробці методики визначення сімейних цінностей, за модель якої ми, як вже зазначалося, обрали методику діагностики цінностей Ш. Шварца, нами були враховані окремі обмеження цієї методики, як при проведенні дослідження, так і при аналізі та обґрунтуванні отриманих даних: лінійна залежність між суміжними цінностями; недостатня внутрішня валідність показників; перехресне навантаження пунктів різними факторами; принцип абсолютної оцінки кожної цінності (відсутність ранжування, яке дозволяє чітко визначити пріоритетні цінності). Тим не менш, це один з найкращих методів дослідження цінностей, який охоплює широкий спектр світоглядних позицій, мотивів та потреб особистості, дозволяє не лише проаналізувати кожну цінність окремо, а й узагальнити в 4 домінанти.

Твердження опитувальника сформульовані відповідно до методичних рекомендації щодо конструювання особистісних опитувальників П. Клайна [1], за змістом і шкалами вони відповідають адаптованому опитувальнику Ш. Шварца. Загальна кількість тверджень – 26, які розподілені за допомогою факторного аналізу на 4 домінанти: консерватизм (безпека, традиційність, конформізм), самоствердження (влада, досягнення), відкритість до змін (гедонізм, стимуляція, самостійність), самовизначення (універсалізм, благонадійність).

Надійність методики вивчення сімейних цінностей за рівнем внутрішньої узгодженості тверджень (альфа Кронбаха) є високою ($\alpha = 0,813$). Валідність методики визначалася за допомогою встановлення коефіцієнта кореляції з відповідними шкалами адаптованого опитувальника Ш. Шварца. Середній показник кореляційного зв'язку між спорідненими твердженнями методики сімейних цінностей та адаптованого варіанта методики Ш. Шварца є достатнім ($r=0.5$, $p<0.05$), з урахуванням того, що в розробленій нами методиці акцент зміщений суто на сім'ю і не є універсальним.

Факторний аналіз тверджень показав наявність 4 домінант (які склалися у 4 фактори, що закривають 46% сумарної дисперсії). В кожній домінанті нами примусово було визначено шкали, які їй відповідають і узгоджені з адаптованою методикою Ш. Шварца (табл. 1).

Таблиця 1

Результати факторного аналізу тверджень*

№	Твердження	1	2	3	4	Шкали
1	Для нього важливо, щоб його сімейні стосунки були не гірше, ніж у більшості	0.654				конформізм
2	Він вважає, що у сімейних відносинах краще уникати дій, які люди вважали б неправильними	0.608				
3	Він вважає, що діти повинні поводитися відповідно до загально прийнятих правил	0.562				
4	У сімейних відносинах для нього важливо приймати думку партнера (дружини / чоловіка, навіть якщо він з нею не згоден	0.560				

Продовження таблиці 1

5	Зазвичай він сильно переживає навіть через невеликі конфлікти у сім'ї	0.586				безпека
6	Йому важливо зберегти стабільність сімейних відносин, навіть якщо це передбачає їх одноманітність	0.469				
7	Для нього важливо, щоб речі були у порядку і чистоті, йому дуже не подобається безлад у домі	0.410				
8	Для нього важливо, щоб діти були хрещені у церкві	0.638				традиційність
9	Йому не подобаються сучасні тенденції у сфері сімейного життя	0.400				
10	Для нього важливо вітати всіх знайомих, друзів та родичів з днем народження	0.463				
11	Він вважає, що люди у шлюбі повинні бути одного соціального рівня	0.367				
12	Йому подобаються сім'ї, в яких жінка займається дітьми та будинком, а чоловік заробляє і забезпечує сім'ю	0.318				
13	Йому важливо, щоб у вирішенні сімейних питань його думка була вирішальною		0.676			влада
14	Йому важливо заробляти більше, ніж партнер (дружина/чоловік)		0.661			
15	Йому важливо керувати витратами сімейного бюджету		0.569			
16	Якщо його щось не влаштовує у стосунках з партнером (чоловіком / дружиною), він вважає за краще сказати про це прямо, не замислюючись, що партнер про це думає		0.409			
17	Йому важливо, щоб його сім'я мала високий статус у суспільстві		0.647			досягнення
18	Йому важливо, щоб партнер (дружина / чоловік) захоплювався його успіхами		0.481			
19	Йому важливо приймати рішення щодо змін у зовнішності (зачіска, татування, ін.) без схвалення партнера			0.694		самостійність
20	Для нього важливо приймати рішення в питаннях кар'єри чи захоплень самостійно, незалежно від думки партнера			0.564		
21	Він переконаний, що у сімейному житті не можна розчинятися у партнері. Головне зберегти індивідуальність			0.352		
22	Він любить сюрпризи. Йому важливо, щоб сімейне життя було сповнене яскравих вражень			0.620		стимуляція
23	Він вважає, що шлюб не повинен обмежувати людину у пригодах. Він готовий пробувати щось нове у стосунках			0.764		
24	Він переконаний, що сімейні відносини - не привід обмежувати себе в захопленнях і можливостях “балувати” себе			0.754		гедонізм
25	Йому важливо, щоб партнер (дружина/чоловік) міг повністю на нього покластися				0.699	благонадійність
26	Йому важливо, щоб дружина та чоловік мали рівні можливості для самореалізації				0.641	універсалізм

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. Rotation converged in 5 iterations

* Домінанти: 1 – консерватизм, 2 – самоствердження, 3 – відкритість до змін, 4 - самовизначення

Отже, середнє навантаження факторів 0.5, частина шкал містить більшу кількість тверджень, гедонізм, благонадійність та універсалізм визначаються одним твердженням кожна. Частина тверджень та їх належність до відповідної шкали потребує подальшого уточнення. Найбільш вдало твердження були визначені у домінанті консерватизму (шкали конформізму, безпеки та традиційності). Домінанта самовизначення (універсалізм та благонадійність) може бути в подальшому підкріплена іншими твердженнями.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Опитувальник сімейний цінностей був розроблений відповідно до діагностичного конструкту, запропонованого Ш. Шварцем, перевірений на надійність та валідність, внутрішню узгодженість питань, які підтвердили можливість його подальшого використання. Факторний аналіз тверджень показав наявність 4 домінант та 10 шкал. Розподіл тверджень за шкалами показав, що частина з них потребує доповнення додатковими твердженнями. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у теоретичному обґрунтуванні моделі дослідження сімейних цінностей, подальшому уточненні та доповненні шкал методики, впровадженні її у дослідницький процес.

Література

1. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов. Введение в психометрическое проектирование / П. Клайн. – К., 1994. – 284 с.
2. Hofstede G. Cultural differences in Teaching and Learning // International Journal of Intercultural Relations. 1986 № 10.
3. Schwartz S.H. Universals in the structure and content of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. / In M.P.Zanna // Advances in Experimental Social Psychology. – Orlando, FL : Academic. – 1992. –Vol. 25.–P.1-65
4. Schwartz S.H. Culture matters: National value cultures, sources and consequences // C.-Y. Chiu, Y.Y. Hong, S. Shavitt, R.S. Wyer (eds). Understanding culture: Theory, research and application. N.Y.: Psychology Press, 2009. P. 127–150.

References transliterated

1. Klajn P. Spravochnoe rukovodstvo po konstruirovaniu testov. Vvedenie v psihometricheskoe proektirovanie / P. Klajn. – K., 1994. – 284 s.
2. Hofstede G. Cultural differences in Teaching and Learning // International Journal of Intercultural Relations. 1986 № 10.
3. Schwartz S.H. Universals in the structure and content of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. / In M.P.Zanna // Advances in Experimental Social Psychology. – Orlando, FL : Academic. – 1992. –Vol. 25.–P.1-65
4. Schwartz S.H. Culture matters: National value cultures, sources and consequences // C.-Y. Chiu, Y.Y. Hong, S. Shavitt, R.S. Wyer (eds). Understanding culture: Theory, research and application. N.Y.: Psychology Press, 2009. P. 127–150.

УДК 371.015.3:331.548 – 021.414
orcid.org/0000-0002-3573-1343
doi.org/10.26661/2310-4368-2018-2-14-23

ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ

Л.П. Федоренко

*аспірантка кафедри загальної і соціальної психології та психотерапії
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова
valpat@ukr.net*

Федоренко Л.П. Ціннісний аспект професійного самовизначення старшокласників сільських шкіл. У статті представлено аналіз психологічних досліджень, присвячених проблемі ціннісного аспекту професійного самовизначення старшокласників. Встановлено, що феномен професійного самовизначення старшокласників зумовлюється певним набором їхніх ціннісних орієнтацій, які є його складовими і одночасно чинниками. Розкрито результати емпіричного дослідження динаміки професійних ціннісних орієнтацій старшокласників як цілей життя та особливостей орієнтацій школярів на засоби досягнення цих цілей, а також представлено рейтинг характеристик професій, які роблять їх привабливими для старшокласників сільських шкіл. Досліджено, що ціннісна складова професійного самовизначення старшокласників сільських шкіл має свою специфіку. Старшокласники сільських шкіл, в основному, зорієнтовані на працю, матеріальні цінності та спілкування, найменше вираженою є орієнтація на пізнання та суспільно-політичну діяльність.

Ключові слова: професійне самовизначення, особистісне самовизначення, професійні ціннісні орієнтації, ціннісно-мотиваційного компонент професійного самовизначення, професійна зрілість старшокласника, самоорієнтація старшокласника.